

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ НОВОГРЕЦЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ ЯК МЕХАНІЗМ ДОСЯГНЕННЯ АДЕКВАТНОСТІ

Пашун О. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена вивченню сучасних механізмів відтворення психологічних термінів новогрецької мови українською. У дослідженні встановлено загальнонаукові і лексико-семантичні механізми / трансформації у відтворенні психологічних термінів новогрецької мови українською.

Ключові слова: психологічні терміни, лексичні трансформації, лексико-семантичні механізми.

The article deals with the modern translation mechanisms of psychological terms from Greek into Ukrainian. General scientific as well as lexical and semantic mechanisms / transformations used in Greek-Ukrainian translation of psychological terms have been defined and analyzed.

Key words: psychological terms, lexical transformations, lexical and semantic mechanisms.

Останніми роками в лінгвістиці спостерігається стрімке зростання інтересу до текстів психологічного спрямування, що викликає необхідність дослідження їх способів перекладу у світлі постійного розвитку термінології. Сучасний професійний психологічний переклад тексту – один із найскладніших у практиці перекладу, а переклад спеціальної термінології є нагальним, адже термінологія, що функціонує в психологічних колах, регулярно поповнюється новими назвами і визначеннями. Такий процес відбувається завдяки значній науковій роботі, яка проводиться у світових масштабах, новим відкриттям і досягненням в усіх сферах психології.

Загальні теоретичні питання термінології були розглянуті в наукових працях М. Калцюну [14], І. Кочана [11], Г. Мацюка [11], Т. Панька [11], Х. Хараламбакіса [16]. Праці мовознавців К. Валеондіса [12], М. Зарицького [3], Л. Козак [6] та ін. містять багатий фактичний матеріал з історії становлення окремих терміносистем. Серед спеціальних розробок з питань, пов'язаних із лінгвістичним вивченням сфери психологічної лексики, можна виокремити праці В. Андрієвської [1], Л. Веклинець [2], Н. Міщенко [9] та інших. Особливості перекладу лексики у фахових текстах проаналізовано в дослідженнях Н. Міщенко [9], Т. Кияка [4] та інших.

У теоретичній літературі лексику в галузі психології визначають як сукупність лексичних засобів, які обслуговують тематично лімітовану комунікацію, а саме – спілкування, що відбувається у сфері психології.

Дослідження лексичних одиниць галузі психології свідчить, що елементи цієї системи широко функціонують як у спеціальних, так і в неспеціальних комунікативних ситуаціях.

У кожній мові функціонує декілька тисяч психологічних термінів, які постійно оновлюються та поповнюються новими найменуваннями. Психологічна термінологія взагалі поділяється на низку більш вузьких відгалужень, серед яких виокремлюють підсистеми термінів настільки вузьких, що для адекватного перекладу необхідно або мати відповідні знання, або залучати до роботи фахівців галузі психології.

Актуальність теми дослідження зумовлена, з одного боку, її зорієнтованістю на вивчення питань, пов'язаних із галузевою термінологією, а з другого боку, – необхідністю глибшого дослідження механізмів у відтворенні психологічних термінів новогрецької мови українською.

Гіпотеза дослідження полягає в з'ясуванні принципів, тобто особливостей, способів, правил, покладених в основу тих механізмів (перекладацьких трансформацій), яких дотримуються перекладачі, відтворюючи психологічні терміни новогрецької мови українською для досягнення повної адекватності.

Метою нашої роботи є встановлення механізмів відтворення психологічних термінів новогрецької мови українською.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

- розглянути способи перекладу термінів у галузі психології;
- дослідити особливості перекладацьких трансформацій під час перекладу психологічних термінів.

Об'єктом дослідження є терміни в галузі психології в новогрецькій мові.

Предметом дослідження є основні способи перекладу психологічної термінології в текстах наукового дискурсу.

Методи дослідження. Серед методів і прийомів – перекладацький метод – для з'ясування загальної мети та конкретних завдань у роботі з галузевою термінологією; метод теоретичного аналізу лінгвістичних джерел дав можливість з'ясувати головні аспекти лінгвістичного дослідження термінології; компонентний і дефініційний методи дали змогу дослідити внутрішню організацію термінів у галузі психології, зіставити значення окремих термінів та виявити лексико-семантичні та логічні відношення, структурно-семантичний метод – з'ясувати внутрішню структуру термінів, зіставний метод – встановити своєрідність психологічної термінології та її відмінність від споріднених термінологічних систем (медичної, педагогічної тощо). Для визначення типових та найчастотніших способів перекладу психологічних термінів використано метод кількісного аналізу.

Матеріалом для дослідження слугували терміни (понад 200 одиниць), зафіксовані в Παλαδόπουλος Ν. Λεξικό της ψυχολογίας [15], Χουντουμάδη Α. Λεξικό της ψυχολογίας [17].

Переклад терміна – це точне відтворення оригінального терміна засобами іншої мови за умови збереження змісту й стилю. Така єдність відтворюється на іншій мовній основі. І вже через це перетворюється на нову єдність, властиву мові перекладу [4, с. 104]. Дослідники терміносистем виділяють, як правило, такі труднощі перекладу фахових мов: неоднозначність термінів, відсутність перекладацьких відповідників у випадку неологізмів, національну варіативність термінологічної лексики тощо. Оптимальним є такий шлях перекладу термінів: “поняття – український термін”, а не “іншомовний термін – український термін”, з якої мови не відбувався б переклад. Тобто пошук терміна-відповідника починається з аналізу властивостей нового поняття. Цілком можливо, що котрась з властивостей “підкаже” іншу назву цьому поняттю, ніж вона є в мові, з якої здійснюється переклад [7].

Для повної передачі поняття оригіналу слід не лише знаходити в мові перекладу адекватні терміни та відповідні лексичні одиниці, але й добирати необхідні граматичні форми й стилістичні чинники.

Переклад термінів вимагає знання тієї галузі, якої стосується переклад, розуміння змісту термінів новогрецькою мовою і знання термінології рідною мовою. При перекладі наукової літератури важливе значення має взаємодія терміна з контекстом, завдяки чому виявляється значення слова.

Як засвідчив аналіз теоретичних джерел, переклад такої термінології здійснюється різними способами, а саме – за допомогою таких міжмовних трансформацій, як лексичні, лексико-семантичні та лексико-граматичні. Щоб якнайточніше передати значення будь-якого терміна, перекладачеві важливо обрати правильний спосіб перекладу.

Якщо поняття ґрунтується на його найголовнішій властивості чи вдалому порівнянні, то й в інших мовах ці ознаки братимуться за визначальні. У таких випадках переклад терміна перетворюється на переклад звичайного слова, коли потрібно знайти вдалий еквівалент у власній мові до певного наукового поняття: *η μνήμη* – пам'ять; *η μέθοδος* – метод; *η εικόνα* – образ; *ο σκοπός* – мета, *το φύλο* – стать; *η κούραση* – втома.

А. Я. Коваленко визначає два етапи в процесі перекладу терміна: перше – це з'ясування значення терміна в контексті, друге – це переклад значення рідною мовою [7, с. 257].

Термін – однозначний; термін не має конотативних значень; він позбавлений синонімів; незалежно від тексту термін перекладається терміном – повним та абсолютним еквівалентом, і тому належить до числа одиниць, які не ускладнюють роботу перекладача. Лише в ідеалі термін є однозначним і не має синонімів та конотацій. Проте навіть при цьому “ідеальному” становищі говорити про його повний переклад “термін – терміном” можна лише в тих випадках, коли елементи термінології перебувають у своєму природному оточенні, тобто в науковому стилі. Однак переклад терміна далеко не завжди є простою заміною слова мови оригіналу словом у мові перекладу. Перекладати терміни було б легко та просто, якби наукова література мала монополне право на їх використання, або ж якби кожний термін дійсно мав термінологічний еквівалент у будь-якій парі мов. Але такого не буває.

Переклад термінології здійснюється різними прийомами, а саме – за допомогою таких міжмовних трансформацій, як лексичні, лексико-семантичні та лексико-граматичні. Завдання перекладача полягає в правильному виборі того чи іншого прийому в ході процесу перекладу, щоб якнайточніше передати значення будь-якого терміна.

Одним з найпростіших прийомів перекладу терміна є транслітерація. Транслітерація – спосіб передачі назв однієї алфавітної системи іншою алфавітною системою, при цьому кожній літері, диграфу, триграфу чи тетраграфу алфавітної системи-джерела відповідає літера, диграф, триграф чи тетраграф, літера з діакритичним знаком або поєднання цих варіантів алфавітної системи, якою передається назва: *η μεγαλομανία* – мегаломанія.

Транскрибування – це спосіб передачі назв, під час якого відтворюється звукова форма слова іноземною мовою: *η ψευδομωψία* – псевдоміопія, *η φαίνυλκετονουρία* – фенілкетонурія.

Провідним способом у сучасній перекладацькій практиці є транскрипція із збереженням деяких елементів транслітерації (транскодування): *η ψυχολογία* – психологія.

Варто звернути нашу увагу ще на один спосіб перекладу, який дуже часто використовується для перекладу термінів – це адаптивне транскодування, або практичне транскрибування, під час якого форма слова у вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та / або граматичної структури мови перекладу: *ο μαζοχισμός* – мазохізм, *οι ορμόνες* – гормони [8].

Перекладаючи способом транслітерації (транскрибування) або ж транскодування, не слід забувати й про “фальшивих друзів перекладача” (*ψευδοφίλες λέξεις του μεταφραστή*), таких, як *η λειτουργία* – функція, а не літургія, *το σίγμα* – стандартне відхилення, а не сігма, *η σκάλα* – психологічний тест, а не скала (рос.м.), *η χορεία* – хорія, а не хор), що призводить до грубих викривлень змісту.

Психологічні терміни з новогрецької мови також перекладаються за допомогою калькування. Калькування – це спосіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складників – морфем або слів (у разі стійких словосполучень) їх лексичними відповідниками в мові перекладу. Сутність калькування полягає у створенні нового слова або стійкого поєднання в мові перекладу, що копіює структуру початкової лексичної одиниці [10, с. 99]. Калькування в процесі перекладу не завжди є оптимальним методом, але якщо дослівний переклад не суперечить граматичним і стилістичним нормам (що здебільшого і відбувається), то він є цілком виправданим. Цей прийом застосовується для перекладу складних за структурою термінів. Наприклад: *ο ειδικός παράγοντας* – спеціальний фактор, *η θεωρία προσωπικότητας* – теорія особистості.

Варто зазначити, що калькування досить вдало застосовується в перекладі. Іноді дуже влучні переклади допомагають краще зрозуміти зміст і є ближчими читачеві, який володіє новогрецькою мовою. Отже, при калькуванні завжди слід намагатися надати адресату можливість якнайкраще зрозуміти оригінальний текст.

Також переклад термінів можливий шляхом описового перекладу. Описовий переклад – це такий прийом перекладу нових лексичних елементів вихідної мови, коли простий термін замінюється в мові перекладу словосполученням, яке адекватно передає зміст цього простого терміна, наприклад: *η επικίνδυνότητα* – ризикована поведінка, *ο καταναγκασμός* – ірраціональна одержимість чимось або кимось [4, с. 36].

До описового перекладу висувають такі вимоги:

- 1) переклад має точно відбивати основний зміст позначеного терміном поняття;
- 2) опис не повинен бути надто докладним;
- 3) синтаксична структура словосполучення не повинна бути складною [4].

Такий прийом застосовується і для перекладу новітніх авторських термінів-неологізмів, які подаються звичайно в лапках. Наприклад: *η “η διάσχιση” της προσβολικότητας* – тимчасова втрата контролю над свідомістю в людини.

Порівняно з вищезазначеними способами перекладу описовий переклад має ту перевагу, що завдяки йому досягається більша прозорість змісту терміна. Разом із цим вищезгаданий спосіб характеризується такими недоліками: 1) при його застосуванні можливе неточне або нечітке тлумачення змісту простого терміна, 2) описове словосполучення порушує таку вимогу до термінів, як стислість, а тому такі багатослівні терміни не мають дериваційного потенціалу, тобто від них важко утворювати похідні терміни.

Головним прийомом перекладу термінів є переклад за допомогою лексичного еквівалента. Еквівалент – постійна лексична відповідність, яка точно збігається із значенням слова. Терміни, які мають еквіваленти в рідній мові, відіграють важливу роль у перекладі. Вони служать опорними пунктами в тексті, від них залежить розкриття значення інших слів, вони дають можливість з’ясувати характер тексту. Наприклад: *η προσομοίωση* – симуляція, *ο τεμαχισμός* – дроблення.

Тому слід уміти знаходити відповідний еквівалент у рідній мові, що сприятиме очищенню мови – перекладу від надмірного використання інтернаціоналізмів.

У разі, коли словник не дає точного еквівалента тому чи іншому терміну, або ж коли застосування калькування, транскодування чи описового перекладу недоречне, можливими також є інші прийоми перекладу.

Вибір серед основних прийомів лексико-семантичних трансформацій становить одне з основних професійних умінь перекладача. Велику роль при цьому грає робота зі словниками. Крім словників, в особливо складних ситуаціях допомагає уява, інтуїція, відчуття мови і культурний кругозір.

Лексико-семантична заміна – це спосіб перекладу лексичних одиниць оригіналу шляхом використання в перекладі одиниць мови перекладу, значення яких не збігається із значеннями початкових одиниць, але може бути виведене з них за допомогою певного типу логічних перетворень.

Основними видами подібних заміни є конкретизація, генералізація і модуляція (смысловий розвиток) значення початкової одиниці [10, с. 103].

Конкретизація – процес, за якого одиниця більш широкого конкретологічного змісту передається в мові перекладу одиницею конкретного змісту. В українській мові необхідно робити заміну слова чи словосполучення, що мають більш широкий спектр значень, еквівалентом, який конкретизує значення згідно з контекстом або стилістичними вимогами. Наприклад, поняття “*спосіб*” може стосуватися різних ситуативних умов, і значною мірою впорядковується контекстом; у новогрецькій мові цьому поняттю будуть відповідати різні більш вузькі за значенням одиниці, залежно від контексту: *ο τρόπος* – спосіб життя (порівн. *Ο τρόπος της ζωής*), *το μέσο* – профілактичний спосіб захисту (порівн. *το προληπτικό μέσο προστασίας η μέθοδος* – спосіб реєстрації (порівн. *η μέθοδος εγγραφής*)).

Для перекладу термінів також можливим є застосування прийому генералізації, що є протилежним прийому конкретизації і виражає заміну одиниці мови оригіналу, що має вужче значення, одиницею мови перекладу, яка має ширше значення. Η εξάρτησι αλό ναρκωτικέσ ουσίεσ – наркоманія або το βρέφοσ – дитина, а не малюк до 1 року.

Для перекладу з новогрецької мови обидві перекладацькі трансформації використовуються дуже часто, що пояснюється особливістю лексики в новогрецькій мові.

Семантичний розвиток (модуляція) – це лексична заміна, що будується на причинно-наслідкових зв'язках понять, що можуть взаємно замінюватися. При цьому замінюються як слова, так і словосполучення. Логічний зв'язок між такими поняттями має бути настільки очевидний і семантично достатній, щоб у перекладі причину можна було б замінити наслідком чи навпаки, або (в іншому разі) ціле частиною. Спробуємо змодельовати причинно-наслідковий зв'язок, перекладаючи речення: Η φαρμακοθεραπεία των ψυχικών διαταραχών βασίζεται στα ψυχοτρόπα φάρμακα. Τα ψυχοτρόπα φάρμακα είναι χημικοί παράγοντες που επιδρούν στον εγκέφαλο και επηρεάζουν τις ψυχικές λειτουργίες ή τη συμπεριφορά του ατόμου. Фармакотерапія психічних захворювань (досл. розладів) здійснюється (досл. базується) за допомогою психотропних препаратів. Психотропи – це хімічні речовини, які негативно впливають (досл. просто впливають) на мозок, психічні функції і поведінку людини [13].

Лексико-семантичні трансформації є неминучими в процесі перекладу психологічної термінології, оскільки безпосередньо пов'язані з екстралінгвальними чинниками розвитку термінології, зокрема різним баченням процесів та понять у різних народів.

Досліджений матеріал дозволяє стверджувати, що галузь психології тяжіє до утворення нових понять з використанням більш ніж одного слова.

Охарактеризувавши та проаналізувавши способи перекладу термінів у галузі психології, ми з'ясували, що найпоширенішим способом перекладу простих та похідних термінів у текстах у галузі психології є еквівалент (60 %). Також широко використовується транскодування (20 %) і практичне транскрибування (10 %).

Складні терміни здебільшого перекладаються за допомогою адаптивного транскодування. Не дуже розповсюдженим способом є словниковий відповідник, що легко пояснити тим, що словники нечасто фіксують складні терміни у вузьких галузях людської діяльності.

Терміни-словосполучення перекладаються здебільшого випадків за допомогою калькування, що пояснюється структурою таких термінів, які часто складаються з двох слів і є сприятливими об'єктами саме для цього способу перекладу.

Таким чином, проведене дослідження на матеріалі психологічних термінів, дозволяє зробити висновок про те, що утворення нових термінів здійснюється переважно шляхом утворення термінів-словосполучень та складних термінів. При цьому автори нових термінів часто користуються вже відомими в інших галузях термінами грецького та латинського походження, що спричинило широке застосування транскодування для їх передачі українською мовою. Структура термінів-словосполучень та складних термінів також є сприятливою для калькування, яке й застосовувалося до цих типів у переважній більшості випадків.

Ідеї наукового перекладу з урахуванням лексико-семантичних трансформацій є суттєвими як у справі практичного перекладу, так і для укладання термінологічних словників. У перспективі важливо докладніше досліджувати на лексико-семантичному рівні фахову лексику окремих галузей психології. Це дозволить вийти на досконаліший рівень наукового перекладу, збагативши його конкретнішими ідеями.

Література

1. Андрієвська В. Проблеми порівняльного аналізу сучасних систем психологічної термінології [Електронний ресурс] / В. Андрієвська // Вісник : Проблеми української термінології : матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції. – Львів : Львівська політехніка, 2000. – № 402. – 420 с. – Режим доступу : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Wisnyk402

2. Веклинець Л. М. Проблеми унормування сучасної української психологічної термінології / Л. М. Веклинець // Українська термінологія і сучасність : тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. – К., 1996. – С. 61.
3. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства. : Підручник для студ. вузів / М. С. Зарицький. – Київ : Політехніка ; Періодика, 2004. – 124 с.
4. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Учбовий посібник / В'ячеслав Іванович Карабан . – Вінниця : Нова книга, 2001. – 303 с.
5. Кияк Т. Р. Функції та переклад термінів у фахових мовах [Електронний ресурс] / Т. Р. Кияк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – С. 104–108. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1545/1/84.pdf>
6. Козак Л. В. Виникнення української електротехнічної термінології та спроби її стандартизації / Л. В. Козак // Ономастика і апелятиви : [зб. наук. пр.]. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1999. – С. 46–50.
7. Коваленко А. Я. Загальний курс науково-технічного перекладу : посіб. [для студ. вищ. навч. закладів] / Алла Яківна Коваленко. – К. : ІНКОС, 2002. – 320 с.
8. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад) / Ілько Вакулович Корунець. – Вінниця : Нова Книга, 2001. – 448 с.
9. Міщенко Н. Способи перекладу термінології сфери практичної психології та соціальної педагогіки / Н. Міщенко, Н. В. Гут // Збірник наукових праць студентів та молодих учених. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – С. 52–56.
10. Нелюбин Л. Л. Введение в технику перевода : [учеб. пос.] / Лев Львович Нелюбин. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 216 с.
11. Панько Т. І. Українське термінознавство : підруч. [для студ. гум. спеціальностей вузів] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
12. Βαλεοντής Κ. Οι σύγχρονες διαγλωσσικές αρχές της Ορολογίας και η εφαρμογή τους στην ελληνική γλώσσα. Σεμιναριακή διάλεξη στη Γ.?. Μετάφρασης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής [Ηλεκτρονική πηγή] / Κ. Βαλεοντής. – Βρυξέλλες, 11 Μαΐου 2006. – Πρόσβαση δεδομένων : <http://eieto.gr>
13. Θεραπεία. Σωματικές Θεραπείες [Ηλεκτρονική πηγή]. – Πρόσβαση δεδομένων : <http://psychologia.gr>
14. Καλτσογιάννου Μ., Ευθυμίου Ε. Θεωρία, μέθοδοι και πρακτικές της ορολογίας στο Ελληνική ορολογία: έρευνα και εφαρμογές / Μ. Καλτσογιάννου, Ε. Ευθυμίου. – Αθήνα : Ινστιτούτο Επεξεργασίας του Λόγου, εκδόσεις Καστανιώτη, 2004. – Σ. 25–60.
15. Παπαδόπουλος Ν. Λεξικό της ψυχολογίας / Νίκος Παπαδόπουλος. – Αθήνα : Σύγχρονη Εκδοτική, 2005. – 1215 σ.
16. Χαράλαμπακης Χ. Προβλήματα ισοδυναμίας στη νεοελληνική επιστημονική ορολογία [Ηλεκτρονική πηγή] / Χ. Χαράλαμπακης. – 6ο Ήθεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, 2003 – Πρόσβαση δεδομένων : <http://www.uoc.gr/conferences/6thICGL/ebook/f/charalambakis.pdf>
17. Χουντουμάδη Α. Λεξικό ψυχολογίας / Αναστασία Χουντουμάδη, Λένα Πατεράκη, επιμέλεια Χρύσα Ξανάκη. – 1η έκδ. – Αθήνα : Τόπος, 2008. – 709 σ.